

Kubiszyn, Marta

Przestrzeń i pamięć w edukacji

Obyczaje 16, 24-29

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Marta ■
Kubiszyn

Przestrzeń i pamięć w edukacji

Główne obszary pracy badawczej, animacyjnej i edukacyjnej działającego w Lublinie Ośrodka „Brama Grodzka – Teatr NN” wyznaczone są przez kategorie pojawiające się w nazwie programu: „Pamięć - Miejsce – Obecność”. Odnosząc się do różnych wymiarów fizycznej i metafizycznej przestrzeni miasta, program ten odwołuje się do misji instytucji, której celem jest badanie oraz ochrona historii, kultury i dziedzictwa środowiska lokalnego, a także budowanie i zacieśnianie więzi pomiędzy społecznością lokalną a małą ojczyzną. Misteria Pamięci są oryginalną formą parateatralnych działań artystycznych.

MISTERIA rozgrywają się w przestrzeni będącej otoczeniem siedziby Ośrodka i nawiązują do pamięci i symboliki z nią związanej. Przedsięwzięcia te łączą elementy średniowiecznych misteriów z techniką audiowizualną, a zacierając granicę pomiędzy światem rzeczywistym i wykreowanym odwołują się do założeń teatru nowoczesnego.

O specyfice Lublina decyduje dawne zróżnicowanie kulturowe miasta rozwijającego się na pograniczu między wschodem a zachodem Europy oraz współistnienie tu przez wieki społeczności polskiej i żydowskiej. Po 1948 r. państwowe mechanizmy utrwalania i przekazywania pamięci nie objęły ochroną dziedzictwa lubelskich Żydów ani innych mniejszości – to zubożenie obrazu miasta poprzez usunięcie lub lekceważące traktowanie dowodów wieloetnicznej, wielonarodowej i wieloreligijnej przeszłości miało swoje podstawy w założeniach polityki kulturalnej i edukacyjnej PRL. Brak dostępu do informacji wraz z narzuconym ogólnie etnocentrycznym modelem rzeczywistości przyczyniły się do osłabienia naturalnego kontaktu społeczności lokalnej z własną przeszłością i dziedzictwem. Stało się to przyczyną utraty poczucia więzi i odpowiedzialności za małą ojczyznę. Budowanie i odbudowywanie tej relacji może dokonywać się m.in. poprzez odwołanie do historii i dziedzictwa, poprzez sięganie do pamięci związanej z danym miejscem. Chodzi tu z jednej strony o pamięć istniejącą w świadomości lokalnej, a z drugiej strony – o metafizyczną „pamięć”, jaką posiada samo miejsce odzwierciedlającą się w wyglądzie, układzie przestrzennym, toponimach oraz innych elementach krajobrazu kulturowego.

Rozpoznawanie dawnej wielokulturowości Lublina nie jest dla współczesnych mieszkańców miasta zadaniem łatwym. Naturalny proces ewoluowania struktury urbanistycznej, będący wynikiem przemian cywilizacyjnych i kulturowych, został zakłócony m.in. przez wyburzenie w latach 1942-55 lubelskiej

dzielnicy żydowskiej. Powojenny projekt zagospodarowania terenu nie przewidywał jej odbudowy – w miejscu dawnej ulicy Szerokiej zaprojektowano Plac Zebrań Ludowych, a tam, gdzie przed wojną stała Wielka Synagoga, poprowadzono jezdnię. W ten sposób bezpowrotnie zniszczone zostało dziedzictwo kultury gospodarowania przestrzenią, uważane za element najtrwalszy i leżący u podstaw tożsamości kulturowej każdego miasta.

Topograficzne i architektoniczne przeobrażenie miejsca przyczyniło się do przekształcenia struktury pamięci o nim. Dzisiejszy Lublin oddzielony jest od przedwojennego wyraźną nieciągłością, gwałtownym zerwaniem, zbiorowym zapomnieniem i doświadczeniem pustki¹. Ta „znacząca pustka”, będąca integralną częścią przestrzeni miasta i odzwierciedlająca się w pamięci społecznej, nie może zostać ukryta. Można ją jedynie ignorować, usuwając poza nawias postrzeganej rzeczywistości i nie pozwalając, aby przypominała o swojej obecności. W ten sposób powstaje dająca poczucie bezpieczeństwa pozornie uporządkowana przestrzeń, w której mieszkańcy miasta zauważają i rozpoznają jedynie zubożony obraz miasta, jaki poznali w toku szkolnej edukacji.

Celem programów realizowanych przez Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” jest gromadzenie wszelkiego rodzaju materiałów poświęconych przedwojnemu, polsko-żydowskiemu Lublinowi, jak też tworzenie w oparciu o nie oferty artystycznej i edukacyjnej skierowanej do mieszkańców miasta. W sytuacji ograniczonej ilości materialnych dowodów istnienia lubelskiej dzielnicy żydowskiej, jej symboliczna rekonstrukcja stała się możliwa dzięki odwołaniu do różnych źródeł wiedzy historycznej, takich jak archiwalne zdjęcia, plany i dokumenty, a także teksty literackie oraz relacje mówione – wspomnienia osób pamiętających miasto z okresu międzywojennego. W Ośrodku prezentowana jest edukacyjna multimedialna wystawa dokumentalna oraz Makieta zespołu staromiejskiego

Arcybiskup Józef Życiński podnosi naczynie z ziemią z miejsca, gdzie stał niegdyś kościół farny p.w. św. Michała Archaniola

Rabin Michael Schudrich obok naczynia z ziemią, gdzie stała Wielka Synagoga

z 1939 roku obejmująca nieistniejącą już dzielnicę żydowską. Powstał też portal internetowy zawierający materiały dla nauczycieli i uczniów pomocne przy realizacji ścieżki edukacji regionalnej.

Umieszczenie w Bramie Grodzkiej symbolicznego i rzeczywistego centrum, uczyniło z niej ważny punkt odniesienia dla podejmowanych przez Ośrodek działań, ale też miejsce samego „dziania

Uczestnicy Misterium „Jedna Ziemia – Dwie Świątynie” stojący na zarysach dawnej Wielkiej Synagogi – obecnie przebiega w tym miejscu droga szybkiego ruchu. Na czas trwania Misterium na kilka minut zatrzymano ruch.

Przypis:

* Pusta przestrzeń nieistniejącej dzielnicy żydowskiej w Lublinie jest rzeczywiście niemal całkowicie pusta w dosłownym tego słowa znaczeniu - wypełnia ją zaprojektowana w latach 50. struktura, operująca niemal wyłącznie otwartą, niezabudowaną przestrzenią. Na miejscu dawnej dzielnicy żydowskiej znajdują się obecnie: od strony południowej - tereny zielone, łąki; od wschodu - trasa szybkiego ruchu, od północy - trasa szybkiego ruchu i dworzec PKS, od południa - otoczony łukiem kamienic dawny Plac Zebrań Ludowych, obecnie - Plac Zamkowy pełniący funkcję parkingu.

Rabin Michael Schudrich przekazuje naczynie z ziemią jednemu z Ocalonych – Icchakowi Carmi

się” i społecznych interakcji. Istotne jest to, że realizacja projektów artystycznych i edukacyjnych, których celem jest rekreacja wyglądu i klimatu zróżnicowanego kulturowo Lublina, dokonuje się w budynku Bramy Grodzkiej, będącej niegdyś realną, a następnie symboliczną granicą pomiędzy chrześcijańską i żydowską częścią miasta. Stanowi to symboliczny gest przejęcia przez działającą tu instytucję odpowiedzialności za historię, pamięć i dziedzictwo kulturowe tego miejsca.

Naznaczona fizyczną i metafizyczną pustką przestrzeń po lubelskiej dzielnicy żydowskiej stała się miejscem realizacji przez Ośrodek Misteriów Pamięci - spektakli dokumentalnych rozgrywających się w przestrzeni miasta i odwołujących się do jego historii. Misteria przemawiają do wyobraźni uczestników prostymi środkami wyrazu. Autor - Tomasz Pietrasiewicz, buduje naturalną scenografię operując elementami zastanej przestrzeni miejskiej oraz obecną w niej infrastrukturą. Do udziału w Misteriach zapraszani są świadkowie i uczestnicy wydarzeń historycznych. Ich wypowiedzi, nagłośnione i słyszalne na całym obszarze, w jakim rozgrywa się Misterium, są integralną częścią spektakli. Głosy – świadectwa ludzi odtwarzane z nośników mechanicznych, stają się elementami scenografii, dopełniając obraz przestrzeni opisem jej dawnego wyglądu oraz wydarzeń, jakie niegdyś

Ulica Grodzka – korytarz utworzony przez mieszkańców Lublina między Placem po Farze z Bramą Grodzką

Plac Zamkowy – korytarz utworzony przez mieszkańców Lublina między Alejami Tysiąclecia, gdzie stała Wielka Synagoga, a Bramą Grodzką

się w niej rozegrały. Autor odrzuca elementy gry aktorskiej i słownej kreacji. Poprzez wypowiedzi świadków stara się zbliżyć do prawdy o danym miejscu lub wydarzeniu, przy czym jest to prawda rozumiana jako indywidualna rzeczywistość doświadczenia jednostki.

Do udziału w Misteriach zapraszani są mieszkańcy miasta, w szczególności młodzież – uczniowie i studenci. Bycie wyłącznie widzom nie jest możliwe. Obecność w określonym czasie i miejscu implikuje sytuację aktywnego uczestnictwa w wydarzeniu, zmuszając do refleksji. Odtwarzanie i ocalanie pamięci miejsca odbywa się dzięki obecności i osobistemu zaangażowaniu mieszkańców.

Mówienie o lubelskiej dzielnicy żydowskiej i jej zagładzie wymaga wyjątkowego języka - wobec wydarzeń, które miały miejsce, tradycyjne pojęcia, kategorie i środki artystycznego wyrazu nie są adekwatne. Potrzeba stworzenia języka odwołującego się z jednej strony do tradycji teatralnej, a z drugiej – do form dokumentalnych, jakim można by mówić o Zagładzie, była jedną z inspiracji powstania pierwszego z Misteriów, zatytułowanego „Jedna Ziemia – Dwie Świątynie”. Rozegrało się ono w godzinach wieczornych, 16 września 2000 roku w Bramie Grodzkiej oraz w przestrzeni po obu jej stronach obejmującej: staromiejski Plac po Farze, gdzie dawniej znajdował się kościół św. Michała, ulicę Grodzką, Plac Zamkowy oraz Aleje Tysiąclecia, gdzie stała niegdyś Wielka Synagoga. Na ponad dwie godziny w tym kwartale miasta

wygaszono latarnie. Światło świec wydobywało z ciemności fragmenty architektury rekonstruując zarysy fundamentów dawnej fary i synagogi oraz linie łączących je dawniej ulic – istniejącej Grodzkiej i nieistniejącej Szerokiej. Pojednanie dwóch światów symbolizowanych przez zniszczone wiele lat temu budowle, dokonało się poprzez stworzenie drogi - korytarza, wyznaczonego w przestrzeni przez dwa szpalery ludzi trzymających świece. Spotkanie, do jakiego doszło w Bramie, zostało poprzedzone przemierzeniem całej przestrzeni przez uczestników Misterium - Żydów ocalonych z Holocaustu, Sprawiedliwych wśród Narodów Świata oraz mieszkańców miasta.

Misterium rozpoczęło się od wykopania przez arcybiskupa Józefa Życińskiego i rabina Michaela Schudricha ziemi z miejsc, gdzie dawniej stały fara i synagoga. To symboliczne przebicie skorupy i sięgnięcie w głąb ziemi, unaocznilo potrzebę odwołania się do zapomnianego dziedzictwa i uczynienia zeń elementu jednostkowej i społecznej pamięci. Umieszczona w glinianych naczyniach ziemia była następnie niesiona w kierunku Bramy Grodzkiej przez Ocalonych i Sprawiedliwych, opowiadających do mikrofonów swoje historie. Dzięki nagłośnieniu całej przestrzeni, w jakiej rozgrywało się Misterium, wypowiedzi te były słyszane przez wszystkich uczestników. Wymieszanie ziemi dokonał w Bramie Grodzkiej Romuald Jakub Weksler-Waszkinel - ka-

Ksiądz Romuald Jakub Weksler-Waszkineł miesza ziemię z miejsc, gdzie stała Wielka Synagoga i Kościół Farny.

Polska licealistka - Milena Migut i uczeń z Izraela - Neve Carmi - wnuk jednego z Ocalonych, sadzą w wymieszanej ziemi dwa krzewy winorośli.

tolicki ksiądz działający na rzecz dialogu i polsko-żydowskiego pojednania, który jako dorosły człowiek poznał swoje żydowskie pochodzenie. Młodzi ludzie – Milena Migut z Lublina oraz Neve Carmi z miasta partnerskiego Rishon LeZion zasadzili w wymieszanej ziemi

dwa krzewy winorośli, co dopełniło aktu spotkania i pojednania.

DZIEŃ PIĘCIU MODLITW

Nieco inny charakter miało Misterium „Dzień Pięciu Modlitw” zrealizowane 7 listopada 2000 w godzinach przedpołudniowych na terenie Państwowego Muzeum na Majdanku. Podobnie jak w przypadku „Jednej Ziemi...” Tomasz Pietrasiewicz posłużył się tu przestrzenią jako podstawowym środkiem wyrazu. Zasadniczym elementem uczestnictwa w Misterium było przemierzenie kilku-hektarowej przestrzeni obozu, poczynając od bramy wejściowej i czarnej drogi, przez plac selekcyjny, plac apelowy na trzecim polu aż do krematorium. Wyznaczone w tej przestrzeni miejsca kolejnych modlitw symbolizowały kolejne etapy swoistej „drogi krzyżowej”, jaką przebywali niegdyś więźniowie obozu. Na drodze przemarszu słyszane były, odtwarzane z taśm magnetofonowych, fragmenty relacji więźniów, dopełnione czytaniem na żywo wspomnieniami obozowymi.

Oddziaływanie edukacyjne Misterium zostało oparte na aktywnym uczestnictwie w prowadzonych działaniach. Odciskanie śladu własnych linii papilarnych na glinianych tabliczkach, przejście przez obóz połączone z udziałem w modlitwach, wysłuchanie relacji i wspomnień, a następnie zabranie ze sobą tabliczki wykonanej z gliny zmieszanej z ziemią z Majdanka z wytłoczonym numerem byłego więźnia, zostało połączone z możliwością ustalenia nazwiska tej osoby w archiwum, a tym samym dokonania aktu przywrócenia jej utraconej tożsamości.

Udział duchownych pięciu wyznań i religii (katolicy, muzułmanie, prawosławni, protestanci, żydzi) połączone z odprawianiem przez nich modlitw, podkreślało ponadreligijny wymiar obozowych doświadczeń i uniwersalny charakter ludzkiego cierpienia. Istotnym elementem był udział byłych więźniów obozu, którzy dołączając tabliczki ze swoimi numerami do innych, leżących na ziemi tabliczek, dokonali kończącego Misterium, symbolicznego aktu przekazania kolejnym pokoleniom pamięci o tym, co zdarzyło się na Majdanku.

Realizowane przez Ośrodek w latach 2000 - 2002 kolejne Misteria Pamięci („Jedna Ziemia – Dwie Świątynie”, „Dzień Pięciu Modlitw” na Majdanku, „Misterium Świata i Ciemności”, „Misterium Dzwonu”, „Misterium Druku i Papieru”, „Misterium Ulicy Szerokiej” oraz Misterium „Poemat o Miejsu”), nawiązują do wydarzenia artystycznego, jakie miało miejsce jesienią 1997 r. na Placu

Zamkowym, w miejscu dawnej ulicy Szerokiej. Utwór Józefa Czechowicza pt.: „Poemat o mieście Lublinie” został wówczas odśpiewany przez Izabelę Kłosińską i Mieczysława Szczecińskiego do muzyki Krzesimira Dębskiego skomponowanej specjalnie na tę okazję i zagranej przez zespół Filharmonii Lubelskiej. Scenę tworzyła tu zabudowa Placu, a dekorację – fasada zamku, na którą wyświetlane były abstrakcyjne wzory. Ten słowno-muzyczno-wizualny spektakl miał już pewne cechy Misterium - Tomasz Pietrasiewicz posłużył się przestrzenią nieistniejącej dzielnicy żydowskiej, której obecność przywoływał poematem, jednakże działanie to zakończone pokazem fajerwerków posiadało jeszcze wyraźne cechy widowiska. Śledząc ewolucję pomysłu poczynawszy od tej pierwszej realizacji w 1997 r. można zaobserwować stopniowe odchodzenie od myślenia w kategoriach widowiska do myślenia w kategoriach teatru. Wyraźnie widoczne staje się stopniowe oczyszczanie formy, operowanie coraz prostszymi środkami wyrazu, takimi jak ogień, światło, ciemność i dźwięk ludzkiego głosu w przestrzeni, ograniczenie scenografii do elementów przestrzeni miasta i jego zastanej infrastruktury oraz zwiększanie roli aktywnego uczestnictwa odbiorców.

Misteria rozpatrywane jako działania o charakterze edukacyjnym służą nie tyle przekazywaniu wiedzy, co uwrażliwianiu na jednostkowy wymiar historii. Poznawanie miejsca, nabywanie „poczucia miejsca”, a co za tym idzie - tożsamości i identyfikacji z nim, odbywa się dzięki rzeczywistemu przebywaniu i działaniu w jego przestrzeni oraz dzie-

Uczestnicy Misterium „Dzień Pięciu Modlitw” na Majdanku odciskają w niewypalanej glinie ślady swoich linii papilarnych.

ki słuchaniu opowieści o nim. Misteria stwarzają uczestniczącym w nich młodym ludziom sposobność do aktywnego włączenia się w twórcze działania, rozwijania wyobraźni oraz odkrywania nieznanych zagadnień historii i dziedzictwa własnego miasta. ■

Marta Kubiszyn

jest historykiem sztuki, fotografem, dziennikarzem i podróżnikiem. Mieszka w Lublinie, pracuje w Ośrodku „Brama Grodzka – Teatr NN”.

Uczestnicy Misterium niosący transparenty z symbolami pięciu religii w marszu po „Czarnej drodze” w kierunku pierwszego miejsca modlitwy.

zdjęcia wykonali:
Marta Kubiszyn
Andrzej Borowiec